

Токоева Г.С.

КЫРГЫЗ ОЙЧУЛДАРЫНЫН ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНДАГЫ ЖАШТЫК ФЕНОМЕНИ

Токоева Г.С.

ФЕНОМЕН МОЛОДОСТИ В МИРОПОНИМАНИИ КЫРГЫЗСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

G.S. Tokoeva

THE KYRGHYZ THINKERS OF YOUTH PHENOMEN IN WORLDVIEW

УДК: 1.091.(575.2)(04)

Бул макалада адамдын өсүп өнүгүүсүн белгилүү мезгили катары каралган жаштык феноменине философиялык жактан талдоо жүргүзүлөт.

В данной статье проведен философский анализ феномен молодости как определенный этап в развитии человеческой жизни.

This article describes philosophical analyze of youth phenomenon as definite step of development of human life.

Коомдун жашап туруусун жана өнүгүүсүн камсыз кылып турган реалдуулук катары коомдун социалдык-таптык, социалдык-демографиялык түзүмү эсептелет. Айрыкча социалдык-демографиялык жактан бөлүнүүсү, курактык, жыныстык жактан айырмалануусу коомдун социалдык саясатынын негизги багыттарын аныктап турат. Ушуга байланыштуу биздин бул макалада коомдогу өзгөчө демографиялык маселе катары таанылган жаштардын маселесин, башкача айтканда, жаштык феноменин кыргыз ойчулдарынын дүйнөтаанымында чагылдырылышын талдоого алуу максаты коюлду.

Кыргыз элинин традициялуу аң сезимине ылайык байыртан бери эле адам жана анын жашоосу, курактык-жыныстык жактан айырмалануусуна карата философиялык маңыздагы ойлор жашап келген. Акындар чыгармачылыгында, айрыкча Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылыч, Токтогул, Тоголок Молдо, Барпы ж.б. өзгөчө сүрөттөө табуу менен жаштык мезгил жашоодогу, тирүүлүктөгү, өмүрдөгү баалуулук катары кабылданат.

Адам жашоосунун жаштык курагы коомдогу курактык жактан айырмаланган, өзгөчө статуска ээ болгон социалдык-курактык топ. Бул балалык мезгилден жетилүү жолуна карата социалдык жоопкерчилик алуу убагы. Кээ бир изилдөөчүлөр “жаштар” дегенди жаш адамдардын тобу, социалдык жактан калыптануунун мүмкүнчүлүгү, ошондой эле социумдун түрдүү сфераларына активдүү катышуусун чектеген мезгил катары баалашат. Курактык жактан аныктоо кээ бир учурда кыйынчылыкты жаратат. “Жаштар” түшүнүгү социалдык-демографиялык топ катары XVIII кылымдын аягы XIX кылымдын башында аныктала баштаган, анткени бул убакка чейин жаш адамдарды өзгөчө социалдык топ катары тааныган эмес. XIX кылымдын аягында жаштар маселеси кыйыр түрдө гана инсанды өнүктүрүү, гражданды тарбиялоо маселесинде каралып келсе, XX кылымдын башында жаштарды изилдөө социологиялык теорияларда гана кездеше

баштайт. 50-жылдары жаштар маселеси Г.Шельский, К.Мангейм, А.Тенбрук, С.Эйзенштадт ж.б. тарабынан иликтөөгө алына баштаган.

Азыркы учурда батыш социологиясында жаштар маселесине карата бир нече теориялар бар. Алардын ичинен антропологиялык (жаштарды социалдык психология жана психоанализ ыкмасы менен изилдөө аракеттери), маданияттаануучулук (К.Мангеймдин муундар теориясы), интеграциялык (антропологиялык жана маданияттаануучулук мамилелерди синтездештирүүгө аракет жасайт) мамиле жасоо айырмаланат.

XX кылымдын 90-жылдарында жаштарды социалдык өзгөрүүлөр контекстинде изилдөөлөр баалуулуктарга ориентация кылуу, өзүн өзү идентификациялоо, социализациялоо менен байланыштуу жүргүзүлөт. Азыркы учурда социологдордун айланасында жаштарды социалдык-демографиялык топ катары кароо көз карашы бекемделип калды. Мында жаш курагы, өзгөчө социалдык абалы, социалдык-психологиялык сапаты эске алынып, жаштар социалдык феномен катары көп баскычтуу анализге алынат. С.Н.Иконникова [6.47] коомдук кубулуш катары жаштыкты сүрөттөөнүн үч деңгээлин бөлүп көрсөтөт: 1) индивидуалдык-психологиялык – конкреттүү адам менен таандык кылуу; 2) социалдык-психологиялык – айрым топтордун түрдүү касиеттеринин, сапаттарынын, кызыкчылыктарынын сүрөттөлүшү; 3) социологиялык – материалдык, рухий өндүрүш жана коомдун социалдык түзүмүнүн керектөө системасында жаштардын ордун анализдөө.

Жаштар коомдун бир бөлүгү катары көптөгөн гуманитардык илимдер тарабынан изилденет. Бул феномен социология, психология, физиология, демография ж.б. илимдердин позициясында иликтөөгө алынган жана тигил же бул мектептин, теориянын чегинде классификациялоо традициясына ээ болгон. Ю.Р.Вишневский, А.И.Ковалева, В.А.Луков ж.б. жаштык маселесине карата бир нече классификацияны айырмалоо зарылдыгын белгилешет. Психологиялык көз карашта караганда жаштык – адамдын инсандыгынын жыныстык жактан (“puberty”) жана толук жетилүү (“maturity”) мезгили боло алат. Социалдык-психологиялык аспектиде жаштык өзүнүн биологиялык жана психологиялык мамилелериндеги белгилүү бир курактык мезгили, бардык курактык учурдун өзгөчөлүгү. Ал эми конфликтологиялык багытта жаштык – өтө татаал, стресстерге толгон, жашоонун өзгөчө мезгили. Бул

коом менен индивиддин ортосундагы узакка созулган конфликт (чыр-чатак) мезгили же адамдын өнүгүүсүнүн проблемалуу баскычы. Мындан сырткары “ролдорду аткаруу оюну” сыяктуу жаштык – адам жашоосундагы өзгөчө жүрүм-турум фазасы жана “жетилген” мезгилдин ролун толук алып жүрүүчү боло албагандык катары белгиленет. Субмаданий жактан караганда жаштар – өзүнүн өзгөчө жашоо образы, жашоо стили, маданий нормасы бар топ катары чыгат. Стратификациялык жактан жаштар – өзгөчө социалдык-демографиялык топ, мында курак жагынан, өзгөчө позициясы, статусу, аткарган ролу боюнча чектелгендик байкалат. Социализациялык мааниде алганда, жаштык – социалдык өсүү, алгачкы социализация мезгили дей алабыз. Интеракционисттик көз караштын позициясында жаштык ар бир адамга таандык жандын үч абалынын бири. “Ата-эне” – нормативдик жүрүм-турумга багыт алуу, “жетилген адам” – калыптанган адамдын чечимдерди кабыл алышына багыт алышы, “жаштык” – көөдөктүк, куулугу жоктук, тышкы таасирсиздик. Аксиологиялык жактан жаштык – адам жашоосунун циклынын социалдык маанилүү этабы. Ушул куракта индивиддин баалуулукка багытталышынын системасы калыптанат. Субъективдүү жактан алганда жаштык – өзгөчө дүйнөтүм, келечекке умтулуучулук, оптимизм. Ал эми процессуалдык багытта жаштар – бүтпөгөн, интеграция болбогон, калыптануу, токтолуу абалында турган мезгил.

Жогоруда аталган теориялык көз караштарга байланыштуу жаштарды өзгөчө социалдык феномен катары көрсөтүү аракеттери жасалат. Бир нече изилдөөлөрдүн негизинде жаштыктын төмөндөгүдөй белгилери айырмаланат: курактык (И.С.Кон, С.Н.Иконникованын изилдөөлөрү), социалдыктарыхый (В.Г.Попов, И.М.Ильинский, П.И.Бабочкина ж.б. эмгектери), социологиялык (В.С.Лисовский, В.И.Чупровдун изилдөөлөрү), рухий-маданият таануучулук (О.Н.Козлова, Э.Ф.Тогиоров), социалдык-психологиялык (П.М.Якобсон, Н.С.Кондун жыйынтыктары), маданияттаануучулук (В.А.Бобохо, С.И.Левицова, С.Е.Барзгованын эмгектери). Ал эми кыргыз философиясындагы бул багыттагы изилдөөлөргө Б.Аманалиевдин, А.Алтымышбаевдин, Р.Стамова, Ш.Акмолдоеванын эмгектерин кошууга болот.

Кыргыз ойчулдары бул философиялык түшүнүккө карата өзгөчө ой толгоолору аркылуу философияларды жаратууга жетишишкен. Арстанбектин көз карашында адам жашоосу бир калыпта жана орунда эле тура бербейт, ал ырааттуулук аркылуу жаратылыш мыйзамдарына баш ийет. Балалык, жаштык менен алмашат, жаштык болсо улгайган мезгилге орун бошотот. Бул адам бытиесинин жалпы реалдуулуктун мыйзамына баш ийүүсү, андан качып кутула албагандык. Акын «Керээз» деген чыгармасында минтип айтат:

Кыл мурутум жок чакта,
Кылтылдаган шок чакта,
Байры-байры жаш чакта,

Токтоло элек мас чакта
...Күлүгү элем жоргонун
Күкүгү элем токойдун,
Күл чогу элем бозойдун.
Эми күлүк чобур ат болду,
Күкүк үнүм жат болоду.
Отум өчүп жок болду,
Торгой тозуп боз болду,
Кара сакал ак болду,
Оо дүнүйө кетер чак болду. [5.169]

Арстанбек адам жашоосунун анатомиялык-биологиялык мыйзам ченемдүүлүктөргө баш ийиши, өзгөрүп, бир баскычтан экинчисине өтүүсүн аңдап билүү менен өткөн өмүр кайтпасын кайгыруу менен ырдайт. Айрыкча жаштык кайра келбесин, ал жетилген куракка, андан кийин карылыкка сөзсүз жол бере турганын белгилеп көрсөтөт:

Канча кайрат кылсаң да
Кайрылбайт экен жыйырма жаш.
...Бул дүнүйө жалганда,
Туулуп өлүш шарт экен. [5.181]

Арстанбек философиялык ой толгоолор аркылуу жаштык феноменин өзгөчө чеберчиликте сүрөттөйт. Анын көз карашында жаштык – бул “жаз мезгилиндегидей жаркырап тийген күн”, күздөгүдөй “күркүрөп, берекесин төгүп турган ак эмгек”. Ошондой эле “жаркырап жарашыктуу кийинип”, өңүнөн нур чалып турган асылдык.

Кызыл өңүм нур чалып,
Күмүштөн кемер курчанып,
Сүлөөсүн кийип сүлкүлдөп,
Манаттан кийип бүлкүлдөп,
Жаз күнүндөй жаркырап,
Күз күнүндөй күркүрөп,
Жалтанбай топто сүйлөсө,
Бул – жаштыктын белгиси. [5.189]

Ал эми белгилүү акын Женижок да адамга карата өзгөчө ой жүгүртүп, “Балалык” деген ырында “Он беш жашка барганда, оюнга тойбойт көңүлү. Орчун дөөлөт балалык, ойлоп жолго салалы” [5.181] – деп балалык жана өспүрүм курак менен кош айтышуу мезгили келерин эскертүү менен адамдын биологиялык-дене түзүлүшү жагынан калыптанган мезгили катар белгилейт. Акын балалык мезгил бир ордунда турбастыгы, жыйырма бешке барганда жаштык курак – “жыргалы артык” баалуулук катары сүрөттөлөт. Эгерде жаштыкты “жазгы күн” деп салыштырса, карылык “ээн чөл” деп белгиленет. Адам жашоосунун бул курагы тууралуу акын минтип ырдайт:

Кайран өмүр жыйырма беш,
Өтпөй турган болсочу.
Жок дегенде он жылга,
Кетпей турган болсочу. [4.201]

Барпы акын болсо “Адамзаттын балдары” деген чыгармасында төмөндөгүдөй жашоо мезгилин жана анын калыптануусун белгилеп көрсөтөт:

Он беш жашка жеткенде
Боло турган азамат
Өз элине баш болот.

Жыйырма беште жык толот

Бедеги менен нык толот. [3.45-46]

Коомдук өнүгүүнүн процессинде адам өзүнүн социалдык маңызын ишке ашырат, башкача айтканда, ал – коомдук-тарыхый өнүгүүнүн натыйжасы катары көрүнөт жана да бардык адамзаттык баалуулуктардын жаратуучусу. Ошондуктан, адамдын анын социалдык-ишмер маңызысыз элестетүү мүмкүн эмес. Социалдык мамилелердин ишмердигисиз, карым-катнашсыз адам жөн гана адам боло албайт. Өзүнүн практикалык-ишмердүүлүк процессинде, башкача айтканда, өндүрүштүк-экономикалык, духый, социалдык, нравалык жактан алектенүүсүнүн натыйжасында гана адам жаратылышты өзгөртөт, рухий атмосфераны түзөт, социалдык-маданий чөйрөнү жаратат, жана ошол эле учурда жеке менин калыптандырат.

Токтогул болсо жаштык курак өзгөчө кооздугу, кайталангыс касиети менен айырмаланат деп жаштарды “ойноп күлүп” алгыла, “ойной албай күлө албай, оюндун баркын биле албай калбагыла, жаштар” – деп эскертет. Жаштарды кайраттуулукка, эрдикке, эмгек менен бакытка жетүүгө чакырат. Аларга карата: “Бет келген жоодон качпастан, ишеничти актагын. Жаш кезинде жаркылдап, эмгегинден талбагын. Кагыштырып калп айтып, көрүнгөн жерге барбагын” [9.47] – деп ырдайт. Акын адамдын социалдык жактан калыптануусу жаштык куракка дал келерин интуитивдүү түрдө чагылдырууга жетишкен. Убакыт өткөндөн кийин жаштык менен коштошууга туура келет, андыктан анын баркын билүү абзел. Акын айтат:

Отузга жашың барганда,

Он сегиз менен жыйырма беш,

Ойлосоң артта калганда.

Ойноп күлгүн жаш балдар,

Калбагын бекер арманда.

Теңтуштун көөнүн калтырып,

Жаман айтып тилдешип,

Жакалашпа жалганда.

Каруусу кетип басалбайт,

Карылык жетип калганда. [9.44]

Токтогул “Күлгүн жаш өтүп эскирет” деген ырында жаштык куракты “күлгүн жаш”, “асыл жаш” деп, “кыл мурут кызыл бала” же “кыраңга бүткөн тал” сыяктуу салыштырып, ал мезгил өтүп кете турганын белгилейт. Ал эми “Өмүр” деген чыгармасында “жаш карыбас болсочу, гүлдөр соолбос болсочу, өмүр өтпөс болсочу” – деп арман кылат. Ал жашчылык өтөрүн, кайрылып келбестигин минтип ырдайт: “Күндө мундуу күү чертип, чакырсаң келбейт жашчылык. Күрөк менен күмүштү, сапырсаң келбейт жашчылык”.

Тоголок Молдо жаштыкка карата “жыйырма менен отуз жаш, жигиттиктин дөөлөтү” экендигин айтып, жаштарды бул мезгилде түрдүү өнөр аркылуу адамдыгын таанытууга чакырат. Анткени жаштык “ташкындаган дайра”, “ачылган кызыл гүл”, “кыялы мас”, “толгон айдай” толукшуган курак. Жаштар коомдогу негизги социалдык топ, коомду алдыга жылдыруучу күч катары кабылданат.

Калыгул да бул маселеге карата өзүнүн пикирин билдирүүгө жетишип, өмүрдүн көрүнүшүнүн бир этабы катары жаштык мезгил таанылат. Ал өтмө, туруктуу эмес, убакыт ченеминде өзгөрөт, ал адам болмушунун кийинки этабы менен алмашат. Өзүнүн санат, термелеринде мындай дейт:

Жыйырма менен отуз жаш,

Өтсө кетпейт ал кайтып,

Желип өмүр өткөн соң,

Жигит болбойт чал кайтып,

Аргымак атың арыса,

Алмагы кыйын жал кайтып,

Калалуу коргон бузулса,

Калаа болбойт там кайтып. [7.527]

Калыгулдун дүйнөтаанымында адамдын жаштык курагы, инсандыгы “азамат” түшүнүгү аркылуу талданат. Анын ой толгоосунда “азамат” түрдүү кыйынчылыктарга каршы туруп, башынан өткөрөт, анда да сынып калбастан тике туруп, жеңишке жетишет. Адамды “азамат” деп атаган мезгил анын калыптанган курагы, жаштыктын көрүнүшү деп билет. Молдо Кылыч өзүнүн казалдарында жаштарга карата өзгөчө “аста секин” мамиле жасоону белгилеп кеткен.

Өмүрдүн кыймылы, өзгөрүү диалектикасы балалыктан жаштыкка, жаштыктын улгайган куракка өтүшү Калык Акыевдин чыгармаларында да чагылдыруу табат. Ал “Жаштар ай” деген ырында: “Жолборс мүчө бек айбат, Жоо качырган жаштар ай” – деп, баатырдык, мекенчилдик жаштардан чыгарын, “Жортуп чыккан туюктан, жолу ачылган жаштар ай” – деп кыйындыкта жана кысталышта жол тапкан жаштар экендигин белгилейт. Жаштар баалуулуктардын алып жүрүүчүсү – алар “өнөр, билимди үйрөнүп, алдына коюлган милдетти” аткарып, жоопкерчиликти сезе билген индивидуум катары кабылданат.

Ошентип, жаштыкка карата айтылган ойлордун чегинде тигил же бул деңгээлде аталган социалдык топтун жашоо ишмердигинин жактарын чагылдырган көптөгөн жаштар дефинициясы жашайт. Алар социалдык мамилелердеги толук укуктуу субъект болууга аракет кылып коом жана анын кээ бир топтору жана социалдык институттары тарабынан тоскоолдуктарга дуушар болушат, бул конфликтке алып келет. Жаштар маселесинин келип чыгышы жаштар менен коомдун карама каршылыгынын фонунда пайда болот. Мындай конфликтерди жок кылуу үчүн жаштарды коомдук түзүмдө интеграция кылуу менен жетсе болот.

Ювенологияда жаштыктын төмөнкү чегин аныктоо үчүн төмөндөгүдөй биопсихологиялык көрсөткүчтөр алынат: жыныстык жактан жетилүү; дене түзүлүшүнүн калыптанышы; психикасынын туруктуулугу; инсандын ички маселелерине өтүүсү; коомдо өзүн өзү аныктоосу. Жаштыктын жогорку чеги “социалдык жетилүүнү” билдирет жана өз эрки менен тандоо, өз алдынча чечим кабыл алууга жана ага толук жооп берүүгө жетишкен курагы десе болот. Жаштыктын мындай курактык мезгили объективдүү факторлорго көз каранды: коомдун

экономикалык мүмкүнчүлүгү, эмгек рыногу, мамлекеттин турак жай боюнча саясаты ж.б.

Экономика жаштардын социалдык-экономикалык жактан өзүн өзү реализациялоосуна, эмгек рыногунда позициясын бекемдөөгө, ийгиликтүү социализация болушуна шарт түзөт. Экономиканын өнүгүшү жаштарды колдоого мүмкүндүк берет. Бирок жаштык курактагы чечилбей калган көйгөйлөр кийинки куракка жылдырылат, натыйжада социалдык активдүүлүк жоголот, коомдо жоопкерсиз, турмуштун түрдүү кырдаалдарына туруштук бере албаган адамдар пайда болот.

Ошондуктан, ар кандай коом жаштарга өтө чоң маани берип өзгөчө мамиле жасашы керек. Андай болбосо коомдо социалдык ролдор да тандалбай калат. Мисалы, күйөөнүн ролу, атанын ролу, эненин ролу сыяктуулар четте калат. Мындан сырткары коом жаштардын репродуктивдик мүмкүнчүлүктөрүн колдобосо бир нече курч маселелерди пайда болушуна алып келет. Көпчүлүк учурда жаштар өзүнүн репродуктивдик милдеттерин ишке ашыра албай калганынын себеби катары алардын кесиптик ишмердигинин коомдо зарыл эмес болуп чыккандыгы, эмгек акынын төмөндүгү, турак жайдын жоктугу, социалдык жактан коргоого алынбагандыгы эсептелет.

Коомдун социалдык саясаты ушул маселени приоритеттүү багыт катары кабыл алышы учурдагы зарылдык болуп калды. Анткени бул маселени акын-ойчулдар өз мезгилинде көркөм сөз аркылуу билдире алышкан. Ошол рухий мурас аркылуу жаштарды бир багытка буруу жана алардын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу боюнча стратегиялык өнүгүү пландарын иштеп чыгуу мамлекеттин алга жылышы үчүн жакшы натыйжаларды бермек.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Аманалиев Б. Социально-политические и философские идеи Токтогула и Тоголока Молдо. – Ф.: Киргосиздат., 1963.
2. Барпы. Чыгармаларынын бир томдук жыйнагы. – Ф.: Кыргызстан, 1970.
3. Барпы. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы. – Т. 1. – Б., 1995.
4. Жусупбеков А. Жеңижок. Толукталып үчүнчү жолу кайрадан басылышы. – Б., 2004.
5. Залкар акындар: 3-том. – Б.: “Шам”, 2006.
6. Иконникова С.Н. Молодежь: социологический и социально-психологический анализ. – М., 1998.
7. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. 2 томдук 1-китеп. – Бишкек: “Кыргызстан-Сорос” фонду, 1999.
8. Тоголок Молдо. Чыгармалар. – Т. 1. – Ф.: Кыргызстан, 1970.
9. Токтогул. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы. – Т. 1. – Фрунзе: “Кыргызстан”, 1964.

Рецензент: д.филос.н. Стамова Р.Д.